

Christoph Blume keelest

1.

Kuni a. 1934 ei olnud meil XVII s. eesti kirjamehe Chr. Blume eestikeelsest toodangust teada muud, kui tal olevat a. 1662 Tallinnas ilmunud ühe saksamaalase luteri teoloogi Matthäus Judex' i (1528—64) teose »Das Kleine Corpus Doctrinae»¹ eestikeelne tõlge, mis raamatut on aga peetud kaotsiläinuks², ja et tema sulest oli pärit üks jutlusekäsikiri a-st 1651, alal hoitud Tallinnas Konsistoriaalarhiivis, koguköites »Elaborat(a) et Vocation: de anno 1641—56» ja trükis avaldatud V. Reimani poolt a. 1899³. A. 1934

¹ »Allgem. Deutsche Biographie» XIV, lk. 655 märgib selle pealkirjaks »Corpus doctrinae ex V. et N. Testamento Collecta» — »eine biblische Theologie nach den locis der Dogmatik und Einleitung in die Bibel». Raamat on aga ilmunud »Das Kleine Corpus Doctrinae» pealkirja all uustrükina ka Tallinnas, Chr. Brendeken' i juures, eessõna lõpul (lk. 4) märkusega »Datum Wiszmar/ in den heiligen Weynachten/ Anno 1594. EF. G. Unterthäniger Matthaues Judex», 64 lk. (tallel Upsala ülikooli raamatukogus, kokkukõidetult muude saksa- ja läti keelsete trükistega XVI—XVII s-st, nr. 87.100, Sv. avd., Teol., Sammanb.).

² Vt. põhjaeestikeelse Uue Testamendi a. 1715 eessõna, leht b; Recke-Napiersky »Allgem. Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon d. Provinzen Livland, Estland u. Kurland» I, lk. 194; Paucker' i »Estlands Geistlichkeit», lk. 91; E. biogr. leks., lk. 49; E. biogr. leksi-täiendusköide, lk. 29.

³ Vt. Õpet. E. S-i Toim. (Vh. d. GEG) XX, lkd. VII—VIII ja 17—25.

aga õnnestus dr. H. Weiss'il avastada Eestimaa Kirjanduse Seltsi raamatukogus Tallinnas Blume seni hävinuks peetud raamat.⁴ Selle täielik tiitel oli: »Matthaei Iudicis kleines Corpus Doctrinae . oder di Haupt-Stücke Christlicher Lere/ in dreissig Artikkel verfasst/ samt drei wichtigen Fragen und etlicher falscher Lerer Irthümer Widerlegung/ einfältigst vor Alte und Junge aus göttlicher Schrift gestellet/ allenthalben auf unsern Catechismum gerichtet/ und . anitzo Unterschiedlicher Ohrten gebessert/ mit bieblischen Sprüchen vermehret/ Auch nebst einen geistlichen Klee-Blaht auf di hohen Fäst-Tage fleiszigt in di eestnische Sprache übertragen/ Durch Christoph: Blumen/ von Leipzig aus Meissen/ Pastoren zu Hakers. In Verlegung des Autoris, Gedruckt in Reval von Adolph Simon/ Gymnasij Buchdr: im Jahr Christi 1662».

Nüüd paguluses, a. 1954, tuli Stokholmis pr. Gerd Neggo-Olaku kodumaalt kaasatoodud raamatute seast ilmsiks üks defektne (puuduvad tiitelleht, lkd. 1—64, 81—82, 93—100, 101—112, 151—154 ja 235 kuni — nagu hiljem selgunud — 256, kuna rebenenud ja seega osalise tekstiga on lkd. 87—90, 113—114, 193—194 ja 209—210, kokku siis 152 lk. täielikku ja 12 lk. osalist teksti), omaaegses lihtsas mustas nahkköites trükis, mis sisaldab 76 tervet ja 6 osalist lk. vaimuliku sisuga eestikeelset teksti ilmselt XVII s. keskpaigust ja sellele vastavat saksakeelset tõlget. Raamatu oli kadunud teatridirektor Paul Olak 10-ndate a-te lõpupoole ostnud ühest Tallinna antikvariaadist.

Selle selgusetu algupäraga raamatu identifitseerimine võimaldus 1955 a. kevadel, kui allakirjutanu oli teosest mikrofilmi läkitanud Saksamaale (Bonni) dr. Otto A. Webermannile, kes oli 40-ndate a-te algul isiklikult tutvunud dr. H. Weissi avastatud raamatuga Tallinnas ja selle sisulise ja bibliograafilise külje kohta isegi uurimuse kirjutanud, mis käsikiri aga sõja ja põgenemise mõllus on kaduma läinud. Nimetatud raamatu riismis tundis dr. W. ära ülalmainitud Chr. Blume tõlketeose. Ei viibinud kaua sellele ka lõplik kinditus, kui dr. W. pisut hiljem leidis Göttingenis (Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek) kõnesoleva Blume teose kolmanda, peaaegu täieliku eksemplari. Seal siiski puuduvad algusest lkd. I—XXXIX täielikku tiitlit, pühendust, eessõna ja pühendusluuletusi, nende seas ka Joh. Cohsen'i laul eesti keeles, ja raamatu lõpust lkd. 257—263 (viimased sisaldades trükivigade parandusi), mille kohta on teateid esitanud dr. H. Weiss. Raamatu säilinud osas aseneb lk-l 1 lühendatud pealkiri: Das Kleine CORPUS DOCTRINAE oder di Haupt-Stücke Christlicher Lere/ in dreissig Artikkel verfasst. Saksaeestikeelne tekst algab lk-l 2 ja lõpeb lk-l 243 (seega on eestikeelset osa 121 lk.), lk-del 244—246 aseneb »Erster Anzeiger» (saksakeelne sisukord) ja lk-del

⁴ Vt. »Neue Estica-Funde aus der Bibliothek der Estländischen Literarischen Gesellschaft», teoses »Beiträge zur Kunde Estlands» XIX (1934), lkd. 59—64, eraldi lkd. 60—62.

246—256 »Zweiter Anzeiger. Über di Biblischen Sprüche/ so in disem gantzen Werklein anzutreffen.«

Raamatu autori, Christoph Blume (ka Blom, Blum) kohta teame järgmist: ta sündis Leipzgis 5. aug. 1625, esitas Tallinnas 15. veebr. 1651 kuningl. konsistooriumile oma eestikeelse jutluseproovi, mille käsikiri oli veel Eesti Vabariigi viimaste a-teni alal Tallinnas konsistooriumi arhiivis, ta kutsuti 10. okt. 1652 Hageri kiriku õpetajaks, abiellus tartukeelse grammatika kirjutaja, Urvaste pastori Johann Gutsلاffi lesega, suri 18. veebr. 1669 ning maeti Tallinnas Niguliste kirikusse. Tema muudest ilmunud või ainult käsikirjas olnud teostest (m. s. Uue Testamendi eestikeelne tõlge) pole tänini midagi püsinud ⁵.

Stokholmis leiduva defektse eksemplari ja dr. Webermanni poolt Göttingeni eks-st täienduseks allakirjutanule lahkesti läkitatud puuduvate osade mikrofilmi põhjal esitatagu nüüd järgnevas ülevaade Chr. Blume keele olulise- maist joontest, võrdlevalt silmas pidades ka tema 1651 a. jutlust ⁶.

2.

H. S t a h l i j ä l g e d e s

A. Ortograafia.

Blumel esinevad veel *ch* (*echk*, *lacht* = lahti, *techko* = tehku 129, *Öchto*), *x* (*andix* = andeks, *üx*, *kulotaxe*) ja *z*, *tz* (*Hürtzikode* 221, *Pihzade* 161), kuid tal juba puuduvad *ck* ja *y* (vt. allap!). Vokaali pikkust ta märgib niihästi üheainsa tähega (*jure*, *kitetut*, *kulotut*, *Lotus*, *pole*, *Römustaja*, *wata*) kui ka pikendusmärk *h*-ga (*ehres* = ääres, *heh* = hää, *hea*, *johda* = jooda, *juua*, *ješko* = jäägu, *Peh* = pää, *pea*, *Pehwal* = pääval, *päeval*, *pöhrap*, *pehstma*, *Röhmo* = röömo, *saht* = saad, *sahta* = saada, *tehda* = täada, *teada*, *wihs*), aga pikka *e*-d alati (erandiks pärisnimi *JEsus*) kaksiktähega (*Meele*, *need*, *Seemne*, *sees*). Häälik *ä* märgiks on *e* (*heh*, *keiwat*, *Kette*, *lebbi*, *pehl*, *sehdtut*, *teus* = täis), kuna *ö* (< *o* või *e*) tähistamiseks ta tarvitab *o*-d (*Moisa* 37, *Olla* = öla 131, *Oppedus* 67, *tousma* 155, *Worat* 207) või — vist tavalisemalt — *ö*-d (*Könne* 81, *köwwa* 155, *Wörade* 71, *Öchto* 113, *Öikest* 75, *Önne* 123). Samad jooned iseloomustavad ka Blume 1651 a. jutlust.

B. Häälikud.

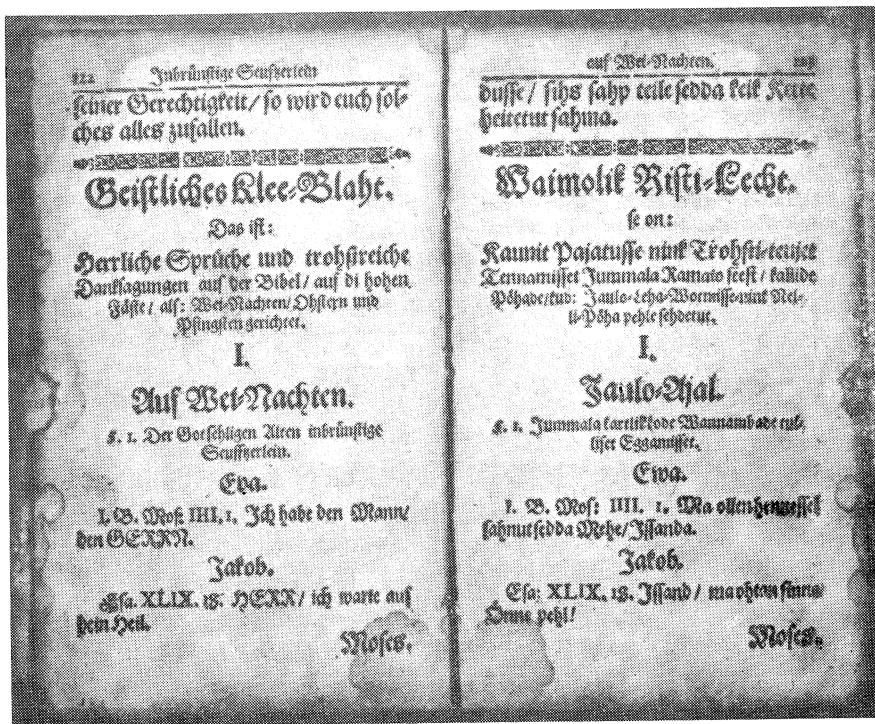
Vokaalidevahelise *t* nõrk vaste on esindatud *d*-ga: *eddes* 115, inf. *johda*, *söhdä* 69, gen. *Tödde* 79, *Töddest* 71 (a. 1651 ka *siddes* 17), *Kadixa* '8' 73, (G-1

⁵ Vt. Recke-Napiersky ja Pauckeri main. teoseid.

⁶ Tarvitatud lühendid: B = Chr. Blume, G = H. Göseken, H = Joh. Hornung, M = G. Müller, S = H. Stahl, SaKäs. = Saaremaa käsikiri (a. 1650?), HH = Stahli Hand- und Hauszbuch 1632—38, LSp. = Stahli Leyen Spiegel 1641—49.

ka *kaixa*), *üdixa* '9' 75, kuid ka kaoga: *eest* 71, *kehd* = käed 137 (ka a. 1651 *kehst* 25), *sees* 65 (ka a. 1651), inf. *juwa*, *tua* 125, gen. *Wee*, puudub siis *hj*, mida esineb S-1 (*kehjed*). Teise silbi järgse *δ* puhul on märkida arhailist *hebedan* = häbe(ne)n 21 (M *hebbedama* 111, S?, G aga *hebbendama*). Ühend *kr*, *kl* nõrk vaste esineb kord *Nailat* 199, *Pail* 121, kord *Nahro* 155, *nohlema* = nõõlema, nõelama 127 kujul. Ühend *tn* ~ *dn*: *Lind* 'Stad' 181, *Linnat* 191 (S *lind*, gen. *linna*, part. *linda* Anf., akus. *Linda* LSp. 590, kuid M-1 *Linn*, *Liñade* 71, 194). Intervokaalse *k* nõrka vastet annab B edasi vahel *hj*-ga, vahel kaoga sõnades *Mehje pehl* = mäe peal 69, *Mehde pehl* = mäede, mägede peal 221, *Wehjest* = väest 119 (*hj* mitte ainult S-1, vaid ka G-1, aga juba M-1 *Mëe* 11, *wae* 204), ka a. 1651 *mehjex* 17. Kõrvuti esinevad *seljet* 113, *seljetut* 53 ja *selket* = selged 71 (S *erraseljetaminne* HH III Civ v°, LSp. 88). Tunnus *-gi*, *-ki* on *t*-lõpuline: *mittagit* = midagi 145, *üxkit* 167. On märgata suurt eba-kindlust sõnaalgulise *h* tarvitamisel: *Aik* 211 ~ *Haik* 209 = aig, aeg, *hajatud* = aetud 79, *halkma* = algma, algama 75, *halknut* = algnud, alanud 185, *hawwatellema* = avatlema 215, *Heximisset* = eksimised 115, *hendes* ~ *endes*, *endas* 65, *hoitzma* ~ *höitzma* = õits(e)ma 193, kuid *alp* = halb 197, *Ulede* = huulte 203, ka 1651 a. jutluses *Wehhup* = veeuputus 20, *alla-hojunut* = alla ujunud 20 (S *Haja erra*, *halckap*, *hallick*, *hawwatelnut*, *Hexitusset*, *hendes*, *hulitz*, kuid M *ajama* 289, *alleme*, *Algkmene* 86, *exima* 285, *heñesa* 86, *Hule* 300, *öitzeb* 325, aga siiski *alwemb* 219). Tähelepanдав on ka *I* kadu sõnas *elu*, mis esindus nüüdseis murdeis tundmatu: *nohre Eo sees* 103, *nohre Eo Ajal* 215, *nohrest Eust sati* 'von Jugend auf' 107, ka 1651 a. jutl. *münno eo ajal* 19, harilikumalt siiski *Ello* 105 jm., 1651 a. jutl. ka nom. ja gen. *Ello* 18, 25, *Ellux* 24 (M, S, G *Ello* kuid S-1 vahest ka *wanna eo sees* LSp. 23, *münno eo ajal* LSp. 245, *sahp sünd töitma pitka eo kahs* LSp. 726 — ärasegamine sõnaga *iga* gen. *ea* ??). *Kunningas* 133 (ka. a. 1651 *kunninga* 20) kõrval esineb ka lääne-eestiline *Kunnigas* 83, *monnika* 159, *monnikalle* 117 (ka S *Kunningas* ja *Kuniga*, *Kunigli ko*, *moningkat* ja *monnikkat*, G *Kunningas* ja *Kunicklik*, *monnikkat*, kuna M *Kuningkas* 12). Märgitagu ka *Sömen-Ajast* 69, vrd. ka 1651 a. jutluses *Semperrast* 21, 25, aga *Seepehle* 17 (M *sömanayal* 48, S *sömen aja*, G *söhmenaigk*) ja *Kümmen keskode sees* 13, 33, *Kaxtöistkümmen* 235 (M *Küñe* 77, S *Kümme* HH I A, kuid ka *üdixakümmen* LSp. 592, G *küñe*). Samuti *waotap* 81 (M *wayotada* 250, S *allawaotut* LSp. 541 ~ *wajosit* LSp. 701 ~ *wahotut* LSp. 698, G *waotama* 162).

Vokalismis on esile tõsta: praeguste saarte ja põhjaranniku murrakute kohane *keik* 65, ka a. 1651 *keick* 20 (M, S, G *keick*) ja lääne-eestiline *Walk* 'Blitz' 223 (ka S, G *Walck*, aga M *welkü* 328). Ka Blumel esineb nüüd ainult lõunamurdes ja Alutaguses tuntud *töine* — *Wihs töistkümmes* 65, ka a. 1651 *töine* 19 (S, G *töine*, M *toine* 209, aga SaKäs. *teise*, H *teisel*). Stahli eeskujul ta tarvitab *johatawat* 113, *tohande* 137 (kuid *puhus* 67; ka 1651 a. *tohat* 20),

põha 67 (ka 1651 a.), *öhe* = *ühe* 67 (ka 1651 a.), *Weha* 65, *lehalikkust* 119 (1651 a. *weeha* 19, *leeha* 17), *Weem* = vihm 201, part., akus. *Weema* 131, 181 (M *iohatawat* 82, *Põha* 1, *lõhikene* 2 kõrval *Tuhat* 72, *öhe* 209, *wiha* 15, *Liha* 2, *Wichm* 127, S *johatis*, *tohande*, *pohus*, *põha*, *öhe*, *weha* ~ *Weeha*, *Leeha*, *weema*, ka part. *weehma* LSp. 625, G *johhatama*, *Tohhat*, *pohhas*, *põhha*, *öhe*, *weeha*, *Leeha*, *weem*, aga *Lühhikenne*). Kogu XVII saj. ja XVIII saj. alguse pruugile vastavalt esineb kirde-eestiliselt *Ninda* = nõnda 73, 145 jm., ka 1651 a. *ninda* 17 (*nenda* ilmub alles ühes 1697 a. plakatis ja hiljem A. Thor Hellel ja piibli 1739 a. tõlkes). Diftongide *i* on üldiselt alal: *Aik* 69, *Kaiwo* 125, *Koirat* 191, *Poik* = poig, poeg 75, *Taiwa* 65, *Waine* 121, *Wainlase* 85, aga siiski *Pehwat* = pääval, päeval 73, ka a. 1651 *Pehwat* 17 (M veel *Peiw*, aga S, G *pehw*). Pärimuslikult loeme Blumel ka õi-diftongi (< *eü*), mida ta märgib kas *eu-ga*: *leudtut* = lõitud, leitud 169 (a. 1651 *lõidnut* 20) või *oi-ga*: *loijap* = lõiab, leiab 79, *loijame* 149 (M *leüti* 33, *leudma* 56, S *lõidan*, *loijap*, G *loidan*, *loijan*, *leewan*), samuti *teus* = täis 139 (M *teüs* 323, *teuhs* 163, S *teus* ~ *töis*, G *tois*). Tähelepandav on *lehmüt* (ka a. 1651) = ?läänud, läenud, läinud, •vist mitte lugeda lähnud, vrd. *lechkem* 'mingem' 187 ja *teenut* = teenud, teinud 129, 141, kuid a. 1651 juul.

tehnut 18 (S *lehnut*, vahel ka *minnenut*, ja *tehnut* — kas lugeda *hn-ga?*, M *mennut* 1, *tehnut* 73, vt. ka allap.!). Pikk *õ* on veel diftonginematu nagu Stahlilgi: *Möhka* 91, *römustama* 103 (a. 1651 *röhmustawat* 18), *Wörade* 71 ja *Worat* 207 (S *möhka*, *röhm*, *wöhras*, aga juba M *röhm* 14, *wöhras* 63 kõrval harilikumalt *Möyk* 175 ~ *möick* 256, *röim* 38 ~ *roymu* 133, *wöyras* 63 ~ *woyras* 195, samuti G *möhck*, *röhm*, *wöhras* ja *Möeck*, *Röem* ~ *Roim*). Edelamandriliselt esineb Blumelgi *issi* = ise 69, 163 (a. 1651 *iszi* 17, ka M, S, G *issi*, M ka *isze*). Tähelepandavad on Blumelgi *i*-lised keelendid *kadixa* '8' 73, *üdixa* '9' 75, vrd. praegu ainult Käina, Pühalepa *kahisa*, *ühisa* (S, G *kadixa*, *üdixa*, G ka *kaixa*, M *ödicksa* 33, aga *Kadexa* 253), *andix* 65 (nõnka ka S, G, aga M *andex* 65), *weggiw* 131 (ka a. 1651 *Wegkiwenne* 18, samuti S, G *weggiw*, aga M *Weckeff* ~ *Wegkeff* 64), *Willitzus* 85 (ka a. 1651 *Willizusze* 20, S, G *willitz*, aga M *willetzus* 34). Märkida on ka *jaggetud* 17, 25 ja selle mõjul siis ka *jaggema* 29 (M *iagkada* 193, S *jagkema* LSp. 448, aga G *jaggama* 434). Ordinaalpronoomeni sufiksis vaheldub uuem, praegu põhja- ja lõunamurdeis üldisem *a* vanema, praegu Hiiumaa, Kirde-Läänemaal, Lääne-Harjus, Kuusalu neemedel, Järva-Viru vahepiiri mail, Ida-Virus, Avinurme-Tormas ja mulgimurdeis esineva *e-ga*: *kolmanda* 77, *kolmandal* 73, ka a. 1651 jutl. *kolmandal* 20, kuid *kuhende* 73 (ka a. 1651 *kuhendel* 20), *wihende* 77 (ka S *kolmanda* kõrval *Neljandel*, *Kuhende*, M vist ainult *Kolmandel* 153, *Neliandel* 155, *Kuwendel* 258). Autor tarvitab adverbidel harilikult *e*-list sufiksiti *-ste*, *armsaste* 215, *auwsaste* 31, *hirmsaste* 83, *kurjambaste* 79, *wallaliste* 155, või *-st*, *iggawest* 155, *julkest* 77, 149, *wissist* 101, *öikest* 25, 75 (ka a. 1651 *igkawest* 17, *noppest* 17, *kaszinast* 18), erandina üksnes *hehsti* 147, seegi a. 1651 *hehste* 17 (M *-sti*, harvem *-ste*, S *-ste* ja *-st*, G *-ste*, erandiks *heh ti*), mis esindus ainult osaliselt vastab Kesk-Eesti praegusele olukorrale, veel vähem aga lääne- ja idamurdeile. Märgitagu veel *erranis* 'vaid' 121 (ka a. 1651, samuti S, G, aga M *erranes* 306), aga *üxpeines* 89 (M *Üxpeines* 109, samuti S, G), *üllewel* 131 (nii ka M, S, G, vastavalt paljudele nüüdseile Kesk- ja Ida-Eesti murrakuile), *üchtleise* 125 (nii ka a. 1651 ja S, aga M *üchtles* 140, G *üchtles*), *Sowaket* = soovige, *Sowamisset* 147 (S *sowama*, G *Sowwaminne*, vist trükiveana ka *Sowwoma*; M-l see sõna puudub).

C. Morfoloogia.

Blume tarvitab rel. pron. *ke* 71, 133, 167 (ka a. 1651 *ke* 17, samuti M, S, G), kuid interr. pron. *kes* 133, 167 (nii ka S, G), gen. *kenne* 131 jm. (M *kene* 151 ~ *Kennel* 100, S, G *kenne*, vastavalt praegustele saarte, loode- ja kirderanniku murrakuile), rel. pron. part. *mea* = mida 65 jm. (a. 1651 ka nom. *mea* 17 ja interr. *mes* 18; M nom. ja part. *mea* 23, samuti S part. *mea*), refl. pron. in. sg. *hendas*, part. pl. *hendes* (a. 1651 *hendest*, S, G *hendessel*, aga M *hendas* 13), lok. pron. *kussa* = kusa, kus 67, 163 (ka a. 1651 *Kusza* 24, samuti

S, G, viimane ka *kus*, M *kusz* 103, kuid *kuszakit* 73), interrog. pron. *Ko kauwa tahat sinna . . . ?* 'kui kaua . . . ?' 135 (M *kuy*, S *Ko palju ennamb peame meije hend rõhmustama| ko palju . . . ?*, ka G *ko palio?*, aga *kui kouwe?*, *kuitao?* 47). Märgitav on ka eitav küsisõna *eps* 'ist nicht?' 69, 161 (S *Eps*, M-1 see sõna puudub). Verb *on* deklioneerub ka mitmuses: *on* — pl. *ommat* 65 (M *omat*, S, G *ommat*), mida põhja-eeesti keel praegu enam ei tunne (*onvad* ainult kirdemurdeis). Eitust ta konstrueerib vigaselt: *ep teggewat* 121, *ep tundwat* 71 (S *ep peat* jne., M siiski *eb olle*, *eb woy eb armasta*). Kaasaja kirjakeelele vastavalt B kirjutab ka *laus* = lausus 89, 231 (ka a. 1651 *laus* 23, mida nüüd võib veel kuulda ainult äärmistes idamurretes), aga *astis* 229, *ütlis* 67, *könnelis* 83, *pajatis* 85, *önnistis* 89 (ka M *tous*, *lasck*, *nuchtlin* jne., S *laus*, *ütlit*, *küssitellit* jne.). Imper. on veel arhailiselt 3. pers. *olkut*, *sahkut* 75, pl. 2. pers. *minket* 75, *Parrandaket*, *wotket* 67. Partiklite puhul märgitagu nüüd murdeistki kadunud *sihdsato* 129, 147, aga ka saaremaalist ja ida-eestilist *sati* 'saadik' 15, 137, 149 (M, G ainult *sato*, *sahto*, S ka *Lapsest sati* ja *sihdsaht*, alles Hornung hakkab tarvitama *sadik*), üheltpoolt *essiti* 21, 121, teisalt aga *öikete* 27 (M *wimate* 261, S *wihmatti* HH IV Cc v v°, G *wihmatti* 279), ja derivatsiooni puhul nüüdseis murdeis väga haruldast *remmal* (nüi praegugi Ridalas, kuna Kuusalu neemedel ja Kodaveres on sellele lähedane *remmel*): *Remlat* = remmelgad 195 (S *remlad*, G nom. *Remmal*, sõna puudub M-1). Tähelepandav on B-1 *-lik* sufiksiga tuleliste rohkus: esinevad *waimolik* 3, *Lehalik* 13, *moistlikkux* 25, *tennolikkult* 31, *ilmlikkut* 31, *teutelikko* = täieliku 45 kõrval ka *teggolik* 'wirklich' 15, 17, *Hukkalikkut* 'verdämliche' 17, *sisselikko* 'seesmise' 39, *Hüwvelikkus* 'headus, Freundlichkeit' 239, kuna *-line* on haruldane: *armolinne* 3, *rikkalist* 'rikkalikult' 51 (M *Waimoliko* 73, *Armuliko* 19, 11, kuid ka *Armuline* 26, 125; S *ajalicko* LSp. 592, *armolickult* LSp. 85, *igkalickul* LSp. 22, *immelickode* LSp. 25, *Jummalick* LSp. 89, *sissalickode* 'seemiste' LSp. 718, *süddamelicko* LSp. 572, *töitelicko* 'täieliku' LSp. 591, *waimolicko* LSp. 89 jne., aga ka *heddalissel* LSp. 25, *lajalist* LSp. 132, *rickalist* LSp. 132, *Öigkeuskolissel* LSp. 592; G *Ihholick*, *ilmlick*, *teñolick*, *waimolick*, kuid *armoliñne*). Ilma *ne*-sufiksita esineb mädanema: *sinno Pöha m e d d a k o erra* 151 (M *maeddannuth* 278, S *marjat . . . meddawat* LSp. 245, G *meddama* 184, praeguseski keeles *oh sa mädand!*), ilma *ta-ta* *kombisewat Pölvot* 193 (M *koñistame* 289, S *kombisema* LSp. 254, G *stolpern/ kommisema*).

D. Süntaks.

Infinitiivide tarvitamises Blume sagedasti eksib: *peame piddama*, *peame lugema* 107 kõrval tal esineb ka *peap olla* 65, *Nink teije peate minno Rawas ollema nink Minna tahan teije Jummal ollema* 135, *tahan . . . murdma* 135, *on meije Kohus . . . Kochto moistma* 107, *lasko hend ristima* 67, *woiwat ussuma* 115, *woixit kül . . . leppetut sahma* 117 (S *peat olla*, *tahap nõitma*, *lasckem üttelma*, *woip pöhrma* jne.,

M-1 aga siiski õieti *piddab tullemä, piddab ellama, piddame tuñistama, tahax mottelda, woyme kjtada* jne.). Õieti tarvitatud objekti: *sahp öhe Poja ilmale kandma* 131, *sahp öhe Uhe Asja . . . lohma* 135, *tahan . . . öhe pennikesse [-enn-] Wösso murdma nink tahan sedda öhe . . . Mehje pehle istutada* 135 kõrval esineb siiski ka vigaselt *kulep koggodusse mitte* 67, *Ütle öhe Pajatusse* 667 (ka 3), *Issand techtko se Naise* 129 (S *tahame kitada . . . se poja, põhitzema se põha pehwa, omma töh . . . woix tehha, tennakut temma, ke sihn se rickusse tahap* jne., kuna M-1 on õieti *oma arma Aino Poya on andnut* 19, *kytket . . . Iszandat* 18, *kytket sen Iszanda Nyme* 18, *wottab se Lapsukesze oma Sülle* 8, *sensinatze Lapsukesze oma rõhmux tahab piddada* 14 jne.). Eitavas lauses ta eksib ka subjekti käändes: *ep olle Lotus* 173 (S *ep olle lotus* HH III S iv v°, aga M õieti *eb . . . Lotust olle* 316). Rektsiooniveana märgitagu *perrast . . . Langmissse* 11.

E. Sõnavara.

Siin esitatagu Blumel sõnu, mis XVII saj. kirjakeelele iseloomulikud, hiljem aga on muutunud haruldaseks või pruugist hoopis kadunud: praegu veel Hiius esinev *arrendap keik* 'vermag alles' 227 (ka M, S, G, H, U. Test. ja Piibli esimene trükk), *ÿmmal on awwandatud Leha sees* '... ist offenbaret ...' 141, 215 (S *awwandama* LSp. 621, puudib M-1), *emmis öhe Conciliumme* 'bis auff ein Concilium' 117, *emmis sedda Aja* 'bis auff die Zeit' 137 (M *emis*, S, G *emmis*), *Hilastus* 'Glantz' 179 ~ *Hilusse* 205 (G *Hilatus* 17, puudub M-1), *Hüh d* 'Korn' 215, part. *Hühst* 217 (M *Hüysz*, gen. *hüide*, S *hühs* 'Gut', 'varandus', G *Hühs*, gen. *hühde*), *römusta . . . nink ichku* 'freue . . . und jauchze' 198 (ka 153, 243), praegu Hiiu- ja Saaremaa sõna (S *ichkume* HH 24, G *ichkuma*, puudub M-1), *Issandat nink Emmandat* 'Herrn und Frauen' 31 (M *oma Leiwa Issanda ninck Emanda Weddixse Lautade sidtes* 94, S *needt Emmandat needt rõhmsat sannamet . . . tohwat* LSp. 403), *kohldes* (nii ka 1651 a. jutl., 22) 'gahr' 221 (S *kohldes* HH II 239 jm., G *kooldes* 'gäntzlich', puudub M-1), *kud* 'als', 'nagu, kui, kuidas' 67 jm. (M, S, G *kudt*), *kumb* (nii ka a. 1651, lk. 20 jm.) 'mis', 'welcher' (rel. pron.) 65 jm. (samuti M, S, G, ka H), *lessite Mulda alla* 'lamate . . .' 155 (ka M, S, G), *Sest meije Innimesset olleme . . . moistlikkux Lojussex . . . lohdu* 'Creatur' 25 (M *neet Englid . . . korkgkembat Loyusz et omat* 17; S?; G *Creatur/ lohjus/ lohm* 154), üx *Luhlm in ne* *ÿUmala denistussest* 'ein Wahn des GOTTES dienstes' 77, *luhlwat* *CHRistus nink Belial woixit . . . leppetut sahma* 'vermeinen man könne CHRISTum und Belial . . . vereinigen' 117 (ka 21) (M *nedt Apostlit luhlsit* 230, S *luhlsit nemmat | eth nemmat sait ennamb sahma* HH III E ij v°, *meije luleme* 'wir meinen' LSp.477, aga ka *Nemmat nuhlsit* 'Sie meineten' HH III C iv, *sahp nuhlema* 'wird meinen' HH IV Aa iij, ka G *nuhlema*), *Pehwlik* 'Sonne' 'päike', 147, 159 (S, G *pehwlick*, M *peiwlick* 6), *Mettat* 'Hügel'

181, 187 (S *mettat* 'Hügel' HH III Z iv v°, G *mettas* 'hügel', puudub M-1), *naljal* 'naljalt', 'kaum' 227 (S *temma naljal mitte woip kette sahma* LSp. 266, puudub aga G-1), *nimmeta* 'nimelt', 'nehmlich' 135 jm. (S *nimmeta* 'nemlich', ka Blume 1651 a. jutl. *nimmeta* 17 jm., puudub aga M-1; vrd. sm. *nimittään*, Kuusalu neemede *kaksi-ta*, mujal *seita* 'segi', *teista*, Wiedemannil *kirata*, *lapita*, *liiata*, *salata* 'salaja', *viimita*, *üheta*), *piddusse* *Pehwa ninck piddusse* *Öh lebbi* 'den gantzen Tag und di gantze Nacht' 207 (S *keicke piddusse pehwa* HH II E ij v°, puudub M-1), *perra* 'nach' 171, *perral andma* 'vergehen' 137 (M *eb ietta mitte perra* 23, S *perral* 'järgi'), *sinno Rikkus tulko* 75, *Taiwa Rikko Wotmet* 65 (M, S, G *Rikkus* Reich 'riik'), *Mah-Tal-lus on teus Issanda Waimust* 'Weld-Kreis . . .' 227 (M *keick se Ilmatallus ninck se Merry* 228, *muhd suhrd ilma talluse hüis* 19, S *Jumalick weggi . . . keip ülle taiwa ninckmah talluse* ' . . . vber Himmel vnd Erden' HH II 90, G *Erdboden* / *mah tallus*; *erd-Kreys* / *mah tallus*), *mitte teps* 189 (S *teps*, puudub aga M-1), *Toket tenna tarkat* ' . . . hehr . . . ' 89, *anna tenna* 195, 201 (ka a. 1651 jutl. *tenna* = *tänna* 24), kuna sõna »süia» näikse puudevad (S *tenna* HH III X iv v° ja *seije*, samuti G, puudub aga M-1, kel on ainult *seye* 140), *kumbat Christusse sees sisse unnisenu t ommat* ' . . . entschlafen sind' 169, 173, ka 1651 a. jutl. *unnisep* 18 (S *ke erraunnisenut ommat* HH III S iv v°, G *entschlaffen* / *erraunnisema*, puudub aga M-1). — Märkida on ka vigane personaalpronoomeni tarvitamine *oma* asemel: *Tösta sinno Silmat ülles* 205, *Sest saht sinna sinno Röhmo neggema* 205, *Nink kulutama laskma* (peab Kristus) *temma Nimmi sees Parrandusse* 73 (S aga *Tösta ommat silmat ülles*, *Sihis saht sinna omma röhmo negkema*, *ninck kuhlutama lasckma omma nimmi siddes*).

3.

O m i l j a G ö s e k e n i r a d a d e l

Kõikipidi ei ole Chr. Blume ometi järginud oma kaasaeglaste kirjakeele traditsiooni. Tema tõlke keel pakub meile ka mõningaid omapärasusi, põikeid eeskujudest, uuendusi ja lisandeid, aga teisalt ka mõjustisi H. Gösekenilt.

A. Ortograafia.

Häälikut *g* ta märgib mitte enam *gk*-ga, vaid *g(g)*-ga või *k*-ga: *aggas* 135 jm., *igga* 67, *weggiw* 131 jm., *iggawest* 155 (aga. 1651. a. jutl. veel *igkawest* 17, *Wegkiwenne* 18), *Hinge* 153, *pökenewat* 71, *Toket* 89, *kaukelt* 205, *minket* 85, *olko* 145, *selke* 71, 79, *tarkat* 89, ja vahel isegi *kk*-ga: *kankke*, *kankket* 65, 155 (M *Sigka* 126, *Segko* 148, kuid *Wagga* 311 ja *eike* = õige 17, samuti *selgke* 148,

Palgke 153, kuid *Hing* 25, *Henge* 254 ja *kanke* 12; S *agkas*, *rogka*, *tegekema*, kuid ka *teggema*, *koggones*, *poick* ja *keekit*, *Önnistaket*, samuti *kengkil*, *selgkeste*, *wölqkat*, kuid ka *olckut*, *minckit*, *Mincket* ja *hing*, *langenut*; G aga *aggas*, *igga*, kuid *kaugkel* *pögkenen*, *selgke*, *tulgko*). Ka *k-d* ta ei tähista enam *ck-ga*, vaid juba *k-ga*: *huk-katan* 85, *Rikkusse* 177, *Tük* 91 (siiski ka *tüek* 65, 67), *keik* 227, *nink* 65 jm. (M *Huckudusz* 310, *Rickus* 3, *Tüek* 193, *Keick* 5, *ninck* 12; S *lekitada*, *rickus*, *keick*, *ninck*, *Tüek*; nõnda ka G). Häälilik *d* märgiks tal on harilikult *d(d)*: *Südda* 205, *Hedda* 79, *Koggodus* 205, *ninda* 73, *köndima* 205, *tehdmatta* 173, *need* 65, 173, sellega rinnu aga ka *t* või *tt*: *heitetut* 79, imper. *heita* 79, *kitetut* 145, *ümberkouto* 205 (kui siin mitte lugeda *kauto*, vrd. nüüd Jöelähtmes *kautu*), ka 1651 a. jutl. *kihtetut* 17, *mittagit* 145, *weljaspittiset* 77, *Eddespitte* 77 (või siin lugedagi *-pite?*), järjekindlalt aga kahe- ja enamsilbiliste sõnade lõpul: *töiset* 173, *monnikat* 159, *needsinnaset* 205 (ka M *mittekit* 14, aga S *Middakit*; M *needt*, S *nedt*, *needt*). Kaks korda B kirjutab *Maha* = maa 7. Tähte *y* ta enam ei tarvita: *Taiwa* 65, *Waine* 121 jne. (M, S *Taywas*, *wayne*, S ka *Taiwas*, aga G ainult *taiwas*, *waine*). Diftongi *au* ta annab kord edasi *ou-ga*: *ümberkouto* 205, ja diftongi *ou* järjekindlalt *au-ga*: *Jaulo* = jõulo 123, *Launa* = lõuna 127, 195, *Auna-Puhd* 187 (M *Joulo* 10, *Louna* 327, *Oown* 203, G *launa*, *Oun*). Liitsõnade lülisid ta kaldub lahutama: *Peh-Tüek* 65, 67, *Mele-Wald* 65 (ka 1651 a. jutluses *Perre-Mees* ~ *Perre Mees* 17, *Wihna-Mehje* 17).

B. Häälikud.

Blume tarvitab gen. *meite* 139, 143 kõrval ka *meije* 69, 141, ka 1651 a. *meije* ~ *meddi* 17 (M *meye* ~ *meddy* ~ *meite*, S *meddi* ~ *meide* ~ *meite*, G *meide* ~ *meite*). Tal esineb juba kuju *noppest* 139, ka a. 1651 jutl. mida praegu kuuleb veel ainult Muhus (M *nobbedast* 76, S *noppedast*, aga G *noppest*). Teisalt aga loeme *Rojadus* = roojus 35, *Roppedus* = roppus 35, *Sitkedusse* 35, *Öikedusse* 35, kuid ka *Warkusse* 35 (M *Eikedus* 10, 76, S *öigus*, aga *öigkedal* LSp. 252, G *sitk| est| edast*) Intervokaalse *p* nõrga vaste β esinduse puhul märgitagu soomepäraselt, nüüd harva veel kirdemurdes kuulduvat *hewweto* = hävetu, häbitu 35 (M *heutü* 319, S ?, G *heiti*). Ühend *yn* esinduse suhtes on tähelepandav ühelt poolt *teenut* = teinud 129, 141 ja teisalt *lehnut* = ? lähnud, ? läänud, läenud 165, a. 1651 jutluses *tehnut* 18, *lehnut* 17 (M *technut* = *tehnut* 73, S *tehnud*, *tehnut*, G aga samuti *teenut*). Sõna *ka*, *-ga* esineb komitatiivselt juba moodsamal kujul *Tarkade kaa* 69, *Minno kaa* 71, kuid partiklina veel kujul (*peap*) *Kahs* 65, a. 1651 veel (*münno*) *kahs* 17 (M *Sannade kaas*, *meddy kaas*, S *meele kahs*, ja alles SaKäs., Saleman, Brockmann ja Göseken tarvitavad *kaa*, *kah*, *ka*). Huvitav on *h* kadu juhtudel *Rawas* 'rahvas' 49, 61, *Rawal* = rahval 69, gen. *Rawa* = rahva 83 jm. (aga a. 1651 *Rahwade* 20, M *Rahwas* 36, S, G *Rahwas*) ja *Rawo* 'rahu' 49, 203 (2 korda), aga a. 1651 *Rahwo* 21,

rahwulle 24 (ka M-1 *Rawo* 64, 73 jne., kuid ka *Rahwo* 73, kuna S-1, G-1 on ainult *Rahwo*), mis teisendid praegustes murretes tundmatud (vrd. aga Ida-Viru ja Kirde-Tartumaa *javu* < jauho > jahu, *jõvi* < jouhi > jõhv, *levimä*). Gösekeni mõjul Blume tarvitab ka mõnedes Lääne-Eesti murrakuis — Põides, Muhus — esinevat *Oa* = oja 153 (M *Oya* 147, S ?, G *Oa* 121).

Vokalismi esindusest on märkida: *minna* 73, gen. *Minno* 71, part. *mind* 75 (ka M *mina*, gen. *minu*, part. *mind*, aga S, G *minna*, *münno*, *münd*, *sinna*, *sünno*, *sünd*, ka Blume 1651 a. jutluses veel *münno* 17, 24 jm., *sünnul* 24, mis nüüd omane ainult Hiiule ja¹ oode-Ristile); nom., gen. *Pehha* = pea 127, 215 (lugeda muidugi *pea* nagu ka *sehhas* = seas, isegi *Maha* = maa 7; M *Pee*, *Pae*, S, G *peh*, Hornung *Pä*, ja alles Uus Test. a. 1715 *Pää*, Helle *pea* ja *pä*, Piibel a. 1739 a. *Pea*); *wasta* kõrval ka *wasto* 137, nagu ka 1651 a. *wasto* 20, mis praegu lääne-eestiline (M *wasta* 120, 257 ja *wasto* 2, 34, 260, samuti S, aga G vist ainult *wasto*); gen. *Tüttreko* 205, mis viitab Pärnumaa murrakute poole (M *Tüttrikuth* 226, S *tüdruck*, G *Tüdruck*).

C. Morfoloogia.

Blume nähtavasti ei tarvita enam saksapäraselt artiklit *see, need*, mis tolleaegsele kirjakeelele nii omane: *Issand sahp, kud Kaste* 185, *Pagganat sahwat, nink Kuningat, Merre ehres, nink Pagganade* 205, *Ello sisse* 105, *üllestousma Surnust, põha Waimo, teije Pattut* 67 jne. (aga veel a. 1651 *Isza Rüppest se ilma sees tulnut* 17, *sex wihtnamehjex sest parrast wihtnast* 17 jne.; samuti M *sen Seime siddes* 38, *sen Surma sisse* 38, *omat needt Onsat* 51 jne.; S *Se Issand, kuds se kaste, needt pagkanat sahwat, ninck needt Kuningat, se merre ehres, nende pagkanade, se ello sisse, neist surnust, se põha waimo, teije needt pattut* jne.; G lk. 25—26). Seevastu arvsõna tal esineb saksapäraselt: *üx pehle kahe kümnes (!) Peh-Tük* 79, *kolm pehle kahe kümnes* 85 (M *Kolmetküme Aastat paele Sadda* 208, S *kadixakümme pehle nelli*, G-1 *nelli pehle kaxkümme* kõrval ka *nelli kolmat* 437), kuna ju tol ajal ja veel hiljutigi oli rahvapärasena domineerumas tüüp *üks kolmat kümnet* (rahva suus *üks peale kahtkümnet* on väga küsitav). Märkida on ka *pöhatax* 'ebapühaks, unheilig' 13 (G *ke mitte pöhha on* 443), *oxis* 'oksendas' 159 (M *erraoxetate* 238, *erraoxendate* 250, G *oxendama*) ja *Werri-Wollat loppoma temma pehlt erra* 'di Bluht Schulden vertreiben von ihr' 63 (eelm. lauses on *pessema!*, vrd. G *spülen/ loppema* 390). Vormide *sati* ~ *sato* ja *nimmeta* kohta vt. ülemale!

D. Sõnavara.

Blume tarvitab põhjaeestilises kirjakeeles vist esimest korda praegu puhtlõunaeestilist sõna *agu* 'koit, eha', näit. *sinno Lapset sahwat sinnul sünditut kud Kaste Pehwa H a g g o seest* '... auf der Morgen-Röte' 185, 187 (aga M *Homnicko Peiwa Koyto taecht* 26, 317, 321, S *koito ajal* HH IV B iv, kuna G-1 on

— vist Joh. Gutsclaffi a. 1648 ilmunud grammatika-sõnaraamatu põhjal — morgen-Röte *haggo* / *pehva haggo* 300, mis on siis nähtavasti saanud ka B-le eeskujuks). Arhailiselt tal esineb ka *Kiletut olko Jummal Nimmi a m m o igga-west emmis iggawest* 145 (varemalt seda tarvitab M: *homselt amma sen toise ota* 21, *eb olle aña sen Surma sisze mittekit olnut* 37, *Aña seye sato* 140, see puudub aga S-1 ja G-1 ja esineb kujul *ammak* alles Masingul), mis sõna on päritolult lõunamurdeline. Meie kirjakeeles vist esmakordselt kohtame ka sõna *elik* 'ehk, või': *ellik üx Sundminne* / *elli': üx Pahandus* 77 (ka 23; sõna puudub M-1, S-1, G-1 ja esineb alles Hornungil, Uues Testamendis 1715 ja Piiblis 1739). Eriti tähelepandav on Blumel Gösekenilt õpitud problemaatiline sõna *ihendu* (= ??) '(üle)liigne, liig', mis Wiedemannilgi puudub: . . . *Warkusse* / *Ülle-Kohusse nink I h e n d o Ostmisse Erra-mümissse nink Numamisse sees* ' . . . Unbilligkeit . . . ' 35 (G unbillig/ (was über die Gebühr ist) *ihhendo*, *Erra wotta ihhendo*/ nimb nicht über die Gebühr 440). Märgitav on 'Önnistegija' tähenduses laensõna *I l l a n d a Ox* 'des HERRn Zweig' (Heiland) 189 (ka M-1 *heiland*). Nähtavasti esimest puhku kirjakeeles esineb Blumel *hurtsik*, näit. *panna . . . Karja Hürtzikode sisse* 'in seine Hürten' 221 (hiljem alles Piiblis 1739, kui siia trüki- või kirjaveana ei kuulu M *eth eb pea üxikit Maya, ehk nurszikas olle* 228). Vist esimest korda loeme ka *kartzet* 'karsked', 'frisch' 185, puudub M-1 ja vist ka S-1, aga esineb G-1: *muhtig* / /frisch/ *kartz/ julgk* / *alacris* 300). Esineb *Katzijat* 197 tähenduses 'Pfleger'. Tähenduselt on võõristav sõna *koristama*: *Jummal denistusse pehle mollema nink korristama* 'Gottes-Dienste erdichten und erwelen / = erwählen 'auswählen' / 27 (see tähendus puudub ka G-1). Gösekeni sõnaraamatust on autor ammutanud ka *K o r n i s* / *kindel* / *tössi* . . . 'Leutsehlig / fest / . . . ' 227 (G-1: leutselig, lieblich, zahm *kornis* 280, 478, mis muidugi lugeda *körniss*⁷; sõna puudub M-1 ja S-1). Vist omast oskusest ta tarvitab juba *luuletama*: *Meije sahme Luletamisse lebbi naljal* / *mea Mah pehl on* 'Wir treffen das kaum / so auff Erden ist' 227. G järgi leidub tal ka sõna *mulk*, -u: *temma* (= *Hohne*) *Mulkat kinni tehha Aida kahs* 219 (puudub M-1 ja S-1, aga G annab *mulck* loch (im Zaum[!])). Mõistet 'loodus' autor väljendab saksa sõnaga *Naturist* 'loodusest' 15 (G-1 samuti). Eriliselt on huvitav, et nüüd leiame, kust Wiedemann on oma sõnaraamatusse ammutanud salapärase *nekk g, neku* '(alt) Rachgier': *Ep üxpeines weljaspittise Tappetusse/ kumb Keh kaa sündip/ erranis Kahs üchtleise keik üllekochtose Weha/ Kaddedusse/ Wehamisse/ N e k k o / Ilma-Armo/ ilma-Kannatusse/ ilma-heldusse nink keik Liggimisse kurja Teggemisse . . . ' . . . Rachgirigkeit . . . ' 33 (puudub G-1!). Märgitav*

⁷ Veel praegu Väandras *körne(s)* 'meeldivalt kõrbenud maitse või lõhnaga': »Aga vist olnud see Mari kohv, sest suitsul olnud nii kena »körnnes« (kõrbenud) lõhn juures» (Jürgenstein MM I 43), vrd. teisalt aga ka Läänemaa *kornis* ~ *korniss* ~ *kormakas* 'hoolas' (see naine on k. loomi talitama), mille 2 viimast teisendit, nagu ka *kormitama*, on laen venest. Sõna etümoloogiast vt. J. MÄGISSTE »Virittäjä» 1952, 99–102.

on ka *Ostmisse nink Erramümissee* / *N u m a m i s s e . . . sees* 'im Kauffen und Verkauffen/ Hüren (miten)' 35 (G dungen/ [ein Heuschlag] *nuhmama*). Blume enda kohmakas tuletis on *parrandalikkulle* 'meeleparandajale' 65. Tähen- duselt võõristav on *sundip* 'verdamt' 15, *süditut Innimisset* 'verdamte Mensche' 13 (see tähendus puudub ka G-1). Tähelepandavad on sõnad *teal*, *tääl* 'siin' (*wata* / *tehl on teije Jummal* 133, — puudub M-1 ja vist ka S-1, esineb aga G-1), *tigu* 'teotus' (*Töux nink Hebbedax* 'zu Schmach und Schande' 159, — puudub M-1 ja vist ka S-1, esineb aga G-1: *Schmach* / (ignominia) *Teo* / *teust*), *ja wist* 'Ja freilich', 'ja muidugi' 105 (puudub M-1 ja S-1, esineb aga G-1: *ja freylich* / *wist*, esinedes ses tähenduses vist ainult Saaremaal, aga kirja- keeles seda on tarvitanud Luce, Faehlmann ja Jannsen). Väikese ortograafi- lise muudatusega on meie autor Gösekeni sõnaraamatust noppinud ka sõna *völdikas* ehk *völtikas* 'valaskala': *sahp Woltikat Kallat Merri sees tapma erra* 155, *Jonas olli Kolm Pehwat nink kolm Öhd Woltikka Köchtus* 161 (puudub M-1 ja S-1, kel on *suhre Kalla köchtust* LSp. 277; aga G-1: *Walfisch* / (balaena) *Suhr merre kalla*. Item *waltik kalla* / *affene Emma* 456, vrd. Wiedemanni *völdus*, *voldus* 'Meerochse, Cottus L.' = *merehärg*, *võlthärg*, praegu Jöelähtmes Viinsi ran- dadel *volk*, -u Kuusalu Kaberneemel ja Sitris *volk-ärg*, Kuusalu Viinistul *võlthärg*, Haljala Käsmus *voldus* 'Cottus scorpius'). Märkida on veel sõnad *heitlik* (*immelik*) 'wunderbahrlich' 185, *kiuswat* 'fechten an' 117, *Kiusaket aggas keik* 'Prüfet aber alles' 105, *Kas woip Kahs öhe Weggiwa Kehst P ü t i wottetut sahma?* 'püüki' 155 (M *iaab sen Püty welia* 70, G *kalla püüd*, puudub vist S-1), *tehdlikkut* 'erfahrene' 71 (puudub vist ka G-1) ja liitsõnad *Försti- Waldat* 'Fürsten-Thum' 171, *Kesko-Laidijat* = käsulaitjad, 'Gesetz-Schänder' 121, *Must-Ma-Rawas* 'mooralased, neegrid' 183 ja *Wallalis-Pajatamine* 'Abso- lution' 67.

4.

Tõlke sõnastus

Kui Chr. Blume raamatu tõlketeksti võrrelda H. Stahli teostes esinevate väheste tekstivastetega, ilmneb meile kohe nende suur sarnadus, paiguti lausa identsuski (näit. allp. tekstikatke nr. 8). Nagu ülemal esitatud analüüsist ja võrdlustest juba selgus, on Blume eesti keele tundmises ja oskuses üldjoon- tes ustav Stahli õpilane ja tema eeskuju järgija, ja see matkimine näikse küündivat sõnastussegi, kuigi küsitav tundub, et meie autor oleks tõlki- misel nimelt Stahli raamatust omale juhiseks välja otsinud seal hajali esine- vaid tekstivasteid. Alamal järgnevais tekstides leiame Blumel järgmisi oluli- semaid erinevusi: S *koito* — B *haggo* (nr. 1), S *keima* — B *kõndima* (nr. 2),

S *wata* — B *neh* (nr. 2), S *tüttret* — B *Tüttreko* (nr. 2), S *kenne* — B *kumba* (nr. 3), S *temma* — B *tedda* (nr. 3), S *keit* — B *leht* (nr. 3), S *piddis* — B *piddi* (nr. 4), S *laus* — B *üttep* (nr. 5), S *kennel* — B *kelle* (nr. 5), S *ke* — B *kumbat* (nr. 6), S *errannisenut* — B *sisse unnisenut* (nr. 6). Artiklid ta on küll ära jätnud, aga siiski vigu alal hoidnud (nii *Lotus* pro *Lotust* nr. 6, *olla pro ollema* nr. 6) või neid lisanudki (*wata* asemele *neh* = näe nr. 2).

Laul 110, 2—3

H. Stahl, HH IV Biij v^o-iv

Se Issand sahp oña rickusse sceptri
Sionist leckitama / wallitze kesckil
süño wainlasede sehš. Süño woimus-
se jerrel sahp süño rahwas heh
meele kahš sünnul offrima põha ehhi-
tamisse sees / süño lapset sahwat
sünnul sünditut kudt se kaste koito
ajal.

Chr. Blume 185

Issand sahp sinno Rikkusse Keppi
lekkitama Zioni seest / wallitze sinno
Wainlasede sehšas. Perrast sinno
Woimusse sahp sünnul sinno Rawas
heh Meele kahš offrima põha Ehhi-
tamisse sees / sinno Lapset sahwat
sünnul sünditut kud Kaste Pehwa
Haggo seest.

Jesaia 60, 3—5*

H. Stahl, HH III Cij

Ninck needt pagkanat sahwat sü-
ño walgkusse sees keima / nink needt
Kuningat se paistusse sees / kumb
süño pehl tousep. Tösta ommat sil-
mat ülles / ninck wata ümber kouto /
Needt sinnaset keickkogkotut tulleswat
süño jure / süño pojat sahwat
kougkelt tullesma / ninck süño tütt-
ret körwal kaswatut sahma. Sihs saht
sinna oma rõhmo negkema ninck
körgkistama / ninck süño südda sahp
hend immetellema ninck laotama /
kus hend se kogkodus se merre ehres
süño pohle põhrap / ninck nende
pagkanade wegki süño jure tullep.

Chr. Blume 205

Pagkanat sahwat sinno Walkusse
sees köndima nink Kuningat Hilusse
sees / kumb üle sind tousep. Tösta
sinno Silmat ülles nink neh ümber-
kouto / needsinnaset keik koggotut
tulleswat sinno jure. Sinno Pojat sah-
wat kaukelt tullesma nink sinno Tütt-
reko körwal kaswatut sahma. Sest
saht sinna sinno Röhmo neggema
nink kerkistama nink sinno Südda
sahp hend immetellema nink welja
laotama / kus hend Koggodus Merre
ehres sinno pole põhrap nink Pagga-
nade Weggi sinno jure tullep.

3. Matteus 18, 7—8

Stahl, HH III Bbiv v^o

hedda ninck waiw sel Innimessel
/ kenne lebbi pahandus tullep. Kus

Chr. Blume 105—107

Hedda nink Waiw sel Innimessel
kumba lebbi Pahhandus tullep. Kus

* Võrdluseks G. Mülleri keelega esitatagu siin tema jutlustest, lk. 158, 2. Jes. 60, 3 teksti vastav lause: Nedt Pagkanat piddawat sinu Walgkusze siddes keuwma, ninck se Rachws sinu paistusze siddes.

agkas sünnno kessi echk süño jalgk
sünd pahandap / sihs rajjo temma
erra / ninck heita temma hennesest
erra / se on sul parramb / eth sa se
ello sisse kehhta / ninck jallatta /
ninck wigkane keit / kudt eth sul
kax kehdt / echk kax jallat ommat /
ninck saht igkawesse tulle sisse heite-
tut.

sinno Kessi echk sinno Jalk sind
pahandap / sihs rajjo tedda erra /
nink heita tedda hennessee jurest erra/
se on sul parramb et sinna Ello
sisse leht. Kehta nink jallata echk
wiggane / kud et sinnul kax Kehd
echk kax jallat ommat nink saht
iggawesse Tulle sisse heitetut.

4. Luuka 24, 46—47

H. Stahl HH III Jij

Ninda on kirjutut / ninck ninda
piddis Christus kannatama / ninck
üllestousma neist surnust kolmandal
pehwal / ninck kuhlutama lasckma
omma nimmi siddes / pattude parran-
dusse / ninck andix andmisse / keic-
kel rahwal / ninck halgkma Jerusa-
lemmis.

Chr. Blume 73

Ninda on se kirjutut nink ninda
piddi CHristus kannatama nink ülles-
tousma Surnust kolmandal Pehwal.
Nink kulutama laskma temma Nim-
mi sees Parrandusse nink Pattude
andix Andmisse nink halkma Jeru-
salemmiss.

5. Joh. 20, 22—23

H. Stahl HH III Jiv

Ninck kus temma sedda ütli /
pohus temma nende pehle / ninck
laus nende wasto: Wotket hennessel
se Pöha waimo / kennel teije needt
pattut andix annate / neile ommat
nemmat andix andtut / ninck kennel
teije needt kinnitate / neil oñat
neñat kinnitut.

Chr. Blume 67

Nink kus JESus sedda ütli / puhus
Temma nende pehl nink ütlep neile:
wotket hennessel pöha Waimo. Ken-
nelle teije Pattut andix annate neile
ommat nemmat andix andtut nink
kelle teije nemmat kinnitate / neile
ommat nemmat kinnitut.

6. I. Tess. 4, 13

H. Stahl HH III Siv v°

MEije ep tahame mitte / armat
weljat / eth teile peap tehdmatta
olla / naist [!] / ke erraunnisenut
ommat / eth teije mitte kurbastate /
kudt needt töiset / kennel ep olle
lotus.

Chr. Blume 173

Meije ep tahame mitte / armat
Weljet / et teile peap tehdmatta olla
neist kumbat sisse unnisenut ommat /
et teije ep ollete kurbat kud need
töiset / kennel ep olle Lotus.

5.

K o k k u v õ t t e k s

Esitatust selgub, et Chr. Blume raamatu eestikeelne tekst täiendab mõnel määral meie senist käsitust eesti kirjakeelest XVII sajandi keskpaiku. Nagu Stahl, nii tähendab ka Blume oma eelkäija Mülleriga võrreldes eesti keele kirjalisel tarvituses kaunis tunduvat mõõna, mis puutub tollaegse rahvakeele oskuse, kuigi ta on vabanenud mõnest (Mülleri) keelendist, mis olid sajandi teisel kolmandikul juba vananenud, muutunud haruldaseks või pruugist kadunudki (*keddet* ehk *kaeddet* ja *wedde* asemel tal on juba *kehd* = kääd, *wee*). Vahel ta on siiski, nagu Stahlgi, Müllerist arhailisem (*Mehje* 'mäe', *Wehje* 'väe') või jälle, koos Stahliga, Müllerist murdelisem (*Eo* = elo, elu, *leha*, *Weha*, *Weem* 'vihm', *öhe*). Päris loomulik, et ta mõndagi on õppinud naabrusel aseneva kihelkonna õpetaja H. Gösekeni sulest kaks aastat varem (1660) ilmunud grammatikast ja sõnaraamatust, nii ortograafias (*taiwas* pro *taywas*, *launa*) kui ka keeleliselt (*teenut*, *kaa*, *ko* 'kui', *Oa* = oja, *kolm pehle kahe kümnes*, *Haggo* 'agu, koit', *Ihendo*, *kartzet*, *kornis*, *Mulkat*, *Nunama*, *Tõux* = teoks, ja *wist*, *Woltikat*).⁸ Tal aga esineb ka omi jooni, nii kirjaviisis *Toket* = tooget, *olko* = olgo, *ck-st* loobumine, liitsõna lülide lahutamine kriipsukesega ja keeles gen. *meije*, *hewweto*, *Rawas*, *Rawo*, *minnu*, *leha*, *pehha* = pea, *wasta*, *Tütreko*, *pöhatax* 'ebapühaks', artiklite ärajätt, *oxis* 'oksendas', *ammo* 'st, peale, alates', *ellik*, *Illanda*, *Hürtzikode*, *heitlik*, *Katzijät*, *Luletamise*, *Nekko*, *parrandalikkolle*, *sundip* 'verdant', *teggolik* ja *tehdlikkut*. Mingeid sidemeid Hageri kihelkonna murdega, kus ta juba 10 aastat (a. 1652 sügisest) oli hingekarjaseks, tema keeles pole võimalik konstateerida. Ometi tema keeleoskus on selle ajavahemiku jooksul paranenud märgatavalt, nagu võrdlus tema a. 1651 kirjutatud ja ametisse kandideerimiseks esitatud jutluse omaga osutab, aga muidugi kaugeltki mitte küündides tema ajajärglaste, Adr. Verginiuse, Forseliuse või Hornungi oskuse tasemini. Ka trükivigu leiame Blume raamatust rohkesti, nii näit. *laidma* pro *leidma*, *Naima* pro *Naine* 37, *oni* pro *on*, gen. *Porto-jachto* pro *Porto-jach(t)i* 35, *Waggadns* pro *Waggadus* 119, *teujet* (nom. *teus* = ? täüs, täis 139) pro *teijet* või *teuet* 123, *weggiw Mees tullep* 129, *sehaa* pro *sehas* 135, *Sarwa* pro *Sarwe* 145, *kauwe* pro *kauwa* 149, *tallal piddanut* pro *tallel piddanut*, *pal.* pro *paljo* 187, *Keiwo* pro *Kaiwo* 189, *Tu* pro *To* 'too' 195, *Kessi-Warrade* pro *Kessi-Warrede* 197, *Sahrat* pro *Sahret* 199, 205, *Suie* pro *Suuwe* 225). Teose puudulikku viimistlust tunnistavad ka sulgudes esitatud

⁸ Oma puuduvast eessõnas, »Vohr-Rede an den wohl-affectionirten Lehser« ta viitabki, oma õigekirjutuspõhimõtteid selgitades, mitmel korral H. Gösekeni teosele »Manuductio ad Linguam Oesthonicam« (1660), vt. H. Weiss, op. cit., lk. 62.

väljenduste teisendid, näit. *hohnede (Tubbade) sees 'in Pallasten' 147, ülles peatut (kinni sulktut) Jögge 203, körkistama (kihtma) 'rümen' 207.*

Hageri pastori Chr. Blume kõnesolnud raamat on Wanradt-Kölli luteri katekismuse a. 1535 (katkendite), katoliikliku »Agenda Parva» a. 1622, Joachim Rossihniuse »Catechismus Herrn D. Martini Lutheri» ja »Evangelia vnd Episteln auf alle Sonntage», mõlemad a. 1632, H. Stahli »Handvnd Hauszbuch Für die Pfarherren vnd Hauszväter Ehstnischen Fürstenthumbs» I—IV a. 1632—1638, tema »Anführung zu der Esthnischen Sprach» a. 1637 ning »Leyen Spiegel' i» (1641—1649), Joh. Gutsclaffi »Observationes grammaticae» (1648) ja H. Gösekeni »Manuductio» (1660) järgi k ü m n e s eestikeelne trükkist ilmunud raamat, mis kas täielikult või riisemetena on tänini meile alal hoidunud, kui mitte arvestada nelja esimese ja kaheksanda originaali võimalikku hävingut teise maailmasõja aegadel.

ANDRUS SAARESTE

La langue de Ch. Blume

Le savant estonien, M. H. Weiss, avait pu mettre au jour en 1934 aux Archives du Consistoire à Tallinn un ouvrage, jusque là passé pour perdu, d'un auteur estonien d'origine allemande, Christoph Blume (1625—69). De ses œuvres, imprimées ou manuscrites, seul le manuscrit d'un court sermon avait été conservé jusqu'à présent. Cet ouvrage était la traduction estonienne de l'ouvrage d'un théologien luthérien, Matthäus Judex (1528—64), »Das Kleine Corpus Doctrinae» (1594), paru à Tallinn en 1662. Cet exemplaire se trouvant en Estonie, qui peut éventuellement même être conservé, n'est pourtant guère accessible d'ici à demain aux savants occidentaux. Or, en 1954, on eut la chance de découvrir dans la petite bibliothèque d'une réfugiée estonienne à Stockholm un autre exemplaire de cet ouvrage, celui-ci malheureusement incomplet. Au printemps de l'année suivante, M. Otto A. Webermann eut le bonheur de découvrir à Göttingen encore un troisième exemplaire de cet ouvrage, cette fois presque complet, au moins en ce qui concerne les parties essentielles, c.-à-d. le texte estonien.

Dans l'article présent l'auteur, se basant

sur ce dernier texte, esquisse les traits caractéristiques de la langue de Ch. Blume, en la comparant avec celle des autres écrivains du XVIIe s., et du sermon mentionné ci-dessus de l'auteur. Il en ressort que la langue de ce monument littéraire, qui est dans l'ordre le dixième ouvrage imprimé de la littérature estonienne, se rattache d'une manière essentielle à la tradition de H. Stahl († 1657), le fondateur de l'ancienne manière d'écrire, de caractère fort allemand et corrompu, et présentant avec ce dernier un certain recul dans l'évolution de la langue littéraire estonienne en comparaison avec un auteur précédent, G. Müller (né vers 1575 à Tallin, mort en 1608), dont les sermons, conservés en manuscrit, représentent une langue relativement correcte et riche. D'autre part Blume s'écarte dans une certaine mesure aussi des règles de Stahl, se conformant à l'emploi et aux préceptes de la grammaire et du dictionnaire d'un autre contemporain, H. Göseken (1660). Au demeurant, la langue de Ch. Blume comprend aussi un bon nombre de nouveautés, de traits individuels et quelques mots fort rares ou même uniques dans la littérature estonienne.

ANDRUS SAARESTE